

УДК 378.147

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ

Харченко Інна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства, Сумський національний аграрний університет.

ORCID: 0000-0002-0714-2744

E-mail: osvitainauka20@gmail.com

Стаття присвячена опису методологічних принципів навчання, які покладено в основу формування культури професійної комунікації фахівців з економіки. За результатами проведеного аналізу науково-педагогічної літератури, практичного досвіду обґрунтовано доцільність використання принципу науковості, принципу систематичності та послідовності, принципу зв'язку теорії з практикою, принципу індивідуалізації, а також специфічних принципів професійної спрямованості навчання, випереджувального характеру професійної підготовки, фундаменталізації, технологічності, інформатизації.

Ключові слова: культура, професійна комунікація, культура професійної комунікації, фахівці з економіки, принципи, принципи формування, методологічні основи, професійне становлення.

MAIN PRINCIPLES OF CULTURE FORMATION IN PROFESSIONAL COMMUNICATION OF ECONOMY SPECIALISTS

Kharchenko Inna, PhD in Philology, Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines and Ukrainian Studies, Sumy National Agrarian University.

ORCID: 0000-0002-0714-2744

E-mail: osvitainauka20@gmail.com

In today's society, where the tendencies of virtualization of all spheres of human activity are observed, scientists note the importance of quality communication, which actualizes the problem of forming a culture of communication in the person, both personal and professional. A special role in shaping the culture of professional communication is played by institutions of higher education, which are able to organize such an information and educational environment that will facilitate the development of such culture through a specially developed innovative system based on a specific methodological basis.

The purpose of the article is to investigate the methodological principles of forming a culture of professional communication of future university specialists in economics.

To achieve the goal, a set of theoretical methods were used, including: analysis and systematization of scientific sources – in order to identify the state of development and justification of the need to form a culture of professional communication, determine modern approaches and principles; terminological analysis – to determine the nature and content of key research definitions; analysis, generalization, systematization – to determine the potential effectiveness of methodological approaches.

Leading methodological principles in the formation of the culture of professional communication of specialists in economics within the institution of higher education are the principle of science, the principle of systematic and consistent, the principle of connection of theory with practice, the principle of individualization, and specific principles of professional orientation of learning, advanced character of professionalization and informatization.

The process of forming the culture of professional communication of future specialists in economics under the conditions of a specially created in higher education institution of information and educational environment should be based on a methodological basis, which is made by general and specific principles of training.

Keywords: culture, professional communication, culture of professional communication, specialists in economics, principles, principles of formation, methodological bases, professional formation.

Будь-які зміни в суспільстві ставлять перед системою вищої професійної освіти нові завдання, котрі потребують застосування нових підходів, які б дозволили цій системі надавати ефективні відповіді викликам сьогодення. Вища освіта на сучасному етапі розвитку має бути спрямована на створення умов, які забезпечують високу якість професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти.

Важливою складовою професійної підготовки зазначених спеціалістів є культура професійної комунікації – ключова професійна характеристика, яка серед іншого передбачає вміння формувати мету і завдання професійного спілкування, організовувати обговорення, послуговуватися етикетними засобами для досягнення мети комунікації, аналізувати конфлікти, кризові ситуації, вирішувати їх тощо. Водночас дослідження рівнів сформованості такої культури серед стейкхолдерів дає підстави говорити про її недостатній рівень для досягнення професійних цілей.

У сучасному суспільстві, де спостерігаються тенденції віртуалізації усіх сфер життєдіяльності людини, науковці відзначають важливість якісної комунікації в соціумі, що актуалізує проблему формування у особи культури комунікації як особистісної, так і професійної. Процес комунікації охоплює не тільки обмін інформацією, а й сприйняття та розуміння інших учасників комунікативного процесу і на цій основі вироблення єдиної лінії комунікативної взаємодії. Проте, володіючи лише нормами літературної мови, майбутній фахівець у галузі економіки не досягне бажаних результатів співпраці, адже в процесі переговорів йому часто доведеться чути специфічні для економіки терміни (дефляція, ревальвація, операційний важіль, калькуляція тощо), а іноді й сленг (платіжка, кредиторка, дебеторка тощо).

Особливу роль у формуванні культури професійної комунікації відіграють заклади вищої освіти, які здатні організувати таке інформаційно-освітнє середовище, яке сприятиме розвитку такої культури через спеціально побудовану інноваційну систему, що базується на певній методологічній основі.

Концептуальні засади розвитку культури професійної комунікації ґрунтуються на положеннях міжнародних («Меморандум освіти протягом життя» (2000 р.), Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (2003 р.)) та загальнодержавних документів (Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» (2018 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Концепція освіти дорослих в Україні (2011 р.), «Про професійний розвиток працівників» (2012 р.)).

Теоретичною основою дослідження слугують наукові праці, в яких: обґрунтовано положення сучасної філософії і методології професійної освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.); технологізацію освітнього процесу (О. Набока, О. Пехота та ін.) і створення освітнього середовища закладу освіти

(В. Биков, А. Веряєв, А. Данилюк та ін.); проаналізовано сутність мовленнєвої комунікації (Г. Андрєєва, В. Біблер, Л. Савенкова та ін.); окреслено розвиток мовної й мовленнєвої культури (А. Богуш, Н. Голуб, С. Єрмоленко, Л. Струганець та ін.), культури спілкування (Я. Радевич-Вінницький, І. Сайтарли, М. Стахів, М. Чмут та ін.); розкрито особливості: професійної підготовки економістів у контексті полікультурності (С. Сисоєва, Н. Якса, М. Яковіцька). Водночас у вітчизняній педагогіці бракує комплексних досліджень, присвячених проблемі формування й розвитку культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО, зокрема відсутнє обґрунтування методологічних принципів, які можуть стати підґрунтям такого формування.

Метою статті є дослідження методологічних принципів формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах ЗВО.

Для досягнення мети використано комплекс теоретичних методів, серед яких: аналіз та систематизація наукових джерел з метою виявлення стану розробленості та обґрунтування необхідності формування культури професійної комунікації, визначення сучасних підходів та принципів; термінологічний аналіз для визначення сутності і змісту ключових дефініцій дослідження; аналіз, узагальнення, систематизація для визначення потенційної ефективності методологічних підходів.

Інтелектуальний розвиток і професійне становлення особистості майбутніх фахівців з економіки оптимізуються у процесі формування в них культури професійної комунікації, яка сприяє входженню кожного у соціально-професійне середовище, засвоєння нею суспільного досвіду й морально-етичних норм, установок і цінностей. Ефективність означеного процесу неможливо забезпечити без урахування і використання в освітньому процесі загально-дидактичних і специфічних принципів навчання.

Провідними у формуванні культури професійної комунікації фахівців з економіки у межах закладу вищої освіти бачимо принцип науковості, принцип систематичності та послідовності, принцип зв'язку теорії з практикою, принцип індивідуалізації, а також специфічні принципи професійної спрямованості навчання, випереджувального характеру професійної підготовки, фундаменталізації, технологічності, інформатизації.

Зупинимося на них більш детально.

Принцип науковості, за висловом Г. Г. Ващенко, покликаний формувати механізм логічного мислення і любов до наукової правди. В основу розуміння цього принципу видатний педагог радить покласти вимогу щодо відповідності знань об'єктивній дійсності, рівню розвитку суспільних знань, сучасної науки і техніки. Це означає підвищення вимог до змісту навчального процесу і вдосконалення його форм і методів відповідно до сучасних реалій [2]. У професійному навчанні принцип науковості виявляється передусім у доборі навчального матеріалу і в методах навчання, що застосовуються. Він передбачає не механічне перенесення системи науки в навчальний матеріал, а її дидактичне і методичне опрацювання, внаслідок якого утворюється нова дидактична система – навчальний предмет. Цей дидактичний принцип реалізується через розкриття генези і сутності наукових теорій, явищ і процесів, що вивчаються, методів їх упровадження в різні галузі виробництва.

Принцип систематичності та послідовності в навчанні розглядають як похідний від принципу науковості, оскільки кожна наука, маючи свою систему, передбачає певний порядок і черговість викладу в дидактичному процесі. Цей принцип стосується

як змістового, так і процесуального компонентів навчального процесу, тобто визначає його логіку і послідовність. Він відображає загальні закономірності мисленнєвої діяльності у процесі навчання і сприяє розвитку системності мислення шляхом встановлення асоціативних зв'язків між явищами і предметами, що вивчаються. Знання лише тоді будуть дієвими, коли в людини сформується чітка картина зовнішнього світу, як система взаємопов'язаних понять.

Систематичність у навчанні передбачає засвоєння знань, вмінь і навичок у певному логічному зв'язку. Їх сукупність має становити цілісне утворення, тобто систему. При цьому систематичність характеризує наявність у свідомості людини змістовно-логічних зв'язків між окремими фрагментами знань, а послідовність відображається у вивченні нового матеріалу з опорою на раніше засвоєний досвід і логічно визначає наступну сходинку в пізнавальній діяльності. С. У. Гончаренко підкреслює, що головне завдання організації роботи відповідно до цього принципу полягає у включенні нового знання у вже наявну систему з метою формування системи понять, їх властивостей, взаємозв'язків та залежностей [3].

У вищій економічній освіті принцип систематичності та послідовності відбивається у змісті навчальних програм з кожного окремого предмета відповідно до освітньої програми підготовки фахівців з економіки. Навчання за цими програмами має забезпечувати майбутніх економістів необхідним обсягом знань, професійних умінь і навичок з урахуванням особливостей майбутньої діяльності. Стосовно формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців принцип систематичності та послідовності передбачає забезпечення взаємозв'язку естетичних, психологічних, культурологічних знань і професійних умінь з метою професійно-комунікативного вдосконалення студентів.

Дієвість принципу систематичності й послідовності в навчанні підсилюється принципом доступності викладання, основна вимога якого стосується організації освітнього процесу таким чином, щоб учні могли свідомо засвоювати загальнонаукові та професійні знання, виробляти уміння й практичні навички, максимально використовуючи свій потенціал. У контексті проблеми нашого дослідження принцип зв'язку теорії з практикою яскраво виявляється у структурі культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки, яка поєднує світоглядний, особистісний, технологічний і власне професійний аспекти. Для формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки важливою є певна сукупність знань про соціальні норми, очікування і правила професійно-комунікативної поведінки у розрізі професійної комунікативної діяльності економіста.

Потреба урахування здібностей студентів, які впливають на їхні досягнення й майбутню професійну діяльність та її результати, обумовлює організацію освітнього процесу з використанням принципу індивідуалізації, що базується на активізації кожного суб'єкта учіння відповідно до його індивідуальних особливостей. Саме завдяки цьому принципу забезпечується цілісний розвиток особистості на основі визнання її індивідуальності.

На думку П. І. Сікорського, індивідуальний підхід у професійній освіті передбачає одночасне використання індивідуалізації та диференціації навчання, оскільки індивідуалізація спрямована на врахування специфічних особливостей кожного всередині групи, а диференціація передбачає врахування подібних типових особливостей груп студентів. Розкриття творчого потенціалу, пізнавальних здібностей

кожного суб'єкта навчального процесу відбувається завдяки використанню універсальних засобів опрацювання інформації, в тому числі інформаційно-комунікаційних технологій [9].

Реалізація принципу індивідуалізації навчання сприяє формуванню в майбутнього фахівця ініціативності, творчості, науково-пошукового стилю діяльності, усвідомленню своїх сильних і слабких сторін, відповідальності та самостійності. Проблема впливу індивідуальних особливостей особистості майбутнього фахівця з економіки на ефективність його фахової підготовки, зокрема комунікативної, є головною в системі професійної освіти.

У професійній підготовці фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО важливо враховувати специфічні принципи, серед яких виокремлюємо принципи професійної спрямованості навчання, випереджувального характеру професійної підготовки, фундаменталізації, технологічності, інформатизації.

Головною метою професійної підготовки майбутніх фахівців є формування професійних якостей. Зважаючи на це, провідним принципом фахової підготовки є принцип професійної спрямованості навчання. Цей принцип виконує функцію стратегічного орієнтира для формування професійно спрямованої особистості.

О. С. Дубинчук вважає дотримання цього принципу основою зв'язку загального знання і способів його застосування та конкретного знання техніки/технології або прийомів його використання на рівні конкретної професії (групи професій). Тобто, завдяки принципу професійної спрямованості навчання встановлюється органічний зв'язок між загальноосвітньою та професійною підготовкою: перша становить підґрунтя для другої, що в результаті забезпечує якісне навчання фахівців, сприяє розвитку в них особистісних і професійних якостей [5].

Як зазначають Р. С. Гуревич і А. М. Коломієць, сутність принципу професійно спрямованого навчання полягає у своєрідному використанні педагогічних засобів, коли забезпечується засвоєння студентами передбачених програмами навчальних дисциплін знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності, та, водночас, успішно формується інтерес до обраної професії, ставлення до неї, професійні якості фахівця [4].

А. В. Литвин підкреслює, що принцип професійно спрямованого навчання у закладі вищої освіти поєднує всебічний розвиток особистості, наповнення професійної підготовки індивідуальним змістом, врахування специфіки професії [8].

Знання, уміння і навички сучасного фахівця мають бути цілісними та орієнтуватися передусім на професію. Це спонукає до створення навчальних програм, які враховують цілісність, системність професійно спрямованих знань і вмінь, поетапність їх вивчення, інтегрованість із загально професійними і професійно орієнтованими предметами, а також можливість гнучко використовувати їх у ході виробничої практики і майбутній професійній діяльності.

С. Я. Батишев пов'язує це з поняттям мобільності – здатності людини швидко опанувати технічні засоби, технологічні процеси та нові спеціальності, а також із вихованням у неї потреби постійно підвищувати свою освіту і кваліфікацію. Оскільки мобільність передбачає бачення і розуміння перспектив розвитку виробництва, то у професійній підготовці фахівців необхідно враховувати не лише те, що вони знають сьогодні, а й те, що зможуть дізнатися завтра. Мета такого навчання спрямована не лише на опанування професії, а й на інтелектуальний розвиток [1].

Таким чином, навчальна діяльність у ЗВО має базуватися на перспективності

навчання і виховання, випереджувальній інформації про зміст і класифікацію трудових процесів, визначенні змісту, форм і методів діяльності з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації, розвитку суспільства. Забезпечити майбутніх фахівців з економіки необхідними випереджувальними знаннями може моделювання професійної діяльності в навчальному процесі. Його завдання полягає у встановленні відповідності між вимогами, що висувуються до професійної підготовки, і фактичними обсягом професійних знань і вмінь, що дасть змогу отримати випереджувальну інформацію для обґрунтування цілей, змісту, засобів і методів навчання у ЗВО. Стосовно проблематики нашого дослідження, варто враховувати професійно-комунікативні завдання, які має вирішувати фахівець на робочому місці, комунікативні знання і вміння, необхідні для цього, а також прогнозування вимог до професійної культури фахівців у контексті розвитку економічної сфери.

Принцип фундаменталізації є стратегічним напрямом розвитку освіти у XXI ст., сутність якого полягає у перетворенні освіти на фундамент духовно-моральної та практичної діяльності людей у процесі самопізнання, самооцінки та саморозвитку. Фундаментальність освіти передбачає різнобічну гуманітарну і природничу підготовку для формування цілісної картини світу, дозволяє усвідомити закони природи і суспільства, за якими живе людство та які не можна ігнорувати. Вона вимагає систематичності змісту з основних галузей знань, оптимального співвідношення їх теоретичної та практичної складових, проектування цих знань на реальні ситуації в житті та діяльності людини. Для створення такого наукового підґрунтя подальшої практичної діяльності майбутнього фахівця необхідний взаємозв'язок змісту навчальних предметів.

Як зазначає С. У. Гончаренко, фундаментальність знань випускників ЗВО має органічно поєднуватися з першокласною професійною підготовкою і високою професійною культурою [3].

Принцип технологічності професійної підготовки спрямований на системне застосування науково-педагогічного знання до практичних завдань формування готовності фахівця до виконання професійних функцій в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. Він пов'язаний з розглядом навчання як процесу, спрямованого на певний результат, і вимагає систематизації знань, умінь і навичок, яка забезпечує послідовне опанування навчально-практичних, загальнопрофесійних і професійно орієнтованих умінь і навичок, розвиток у студентів творчого мислення та самостійності в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Реалізація принципу технологічності свідчить про розуміння того, що очікуваних результатів можна досягти лише в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО, заснованого на науково обґрунтованій педагогічній взаємодії викладача і студента на засадах комплексу електронних освітніх ресурсів, які забезпечують ефективність функціонування дидактичної системи й досягнення поставлених цілей навчання. Принцип технологічності процесу формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки відображає потребу концептуального обґрунтування, розроблення і впровадження відповідної технології в їхню професійну підготовку.

Культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки базується на вмінні орієнтуватися в інформаційній структурі суспільства. Соціально-психологічна інформація передається за допомогою мови етикету, використовує стандарти

спілкування, коди, знаки, символи. Її інформативний аспект дозволяє розглядати зміст соціально значущої інформації, яка забезпечує стабільність суспільства як системи, що сприяє розумінню та взаємодії людей у процесі спілкування.

А. В. Литвин вважає цей принцип одним із провідних дидактичних принципів та обґрунтовує його універсальність як такого, що відображає наукове осмислення освітнього процесу, заснованого на використанні можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, які є універсальним засобом пізнання. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій для покращення сприйняття навчального матеріалу сприяє пізнавальній активності та творчому розвитку, за їх допомогою створюються нові методики навчання [8].

Принцип інформатизації дозволяє забезпечити майбутніх фахівців збалансованою системою засобів освіти, самоосвіти і пізнання, що значно підвищує якість підготовки фахівців. Його практична сутність полягає у виробленні необхідних для діяльності в інформаційному суспільстві компетенцій, тобто в тому, щоб навчити майбутніх фахівців працювати з інформацією. Професійна діяльність фахівців з економіки сьогодні передбачає опрацювання інформації щодо реєстрації замовлень, ведення розрахунків за допомогою програмних засобів. Тому професійна підготовка має орієнтуватися на формування в них професійно спрямованих знань і вмінь у галузі інформаційних технологій, що сприятиме не лише зростанню мотивації, підвищенню успішності навчання, реалізації активних форм конструктивної комунікативної взаємодії в процесі професійної підготовки та в майбутній діяльності.

А. М. Кухарчук наголошує, що під час формування професіоналізму майбутніх фахівців надзвичайну важливість мають: освіченість, системність та аналітичність мислення, вміння прогнозувати розвиток ситуації, передбачати результат рішень, вміння мислити масштабно та реалістично водночас; комунікативні вміння, навички ефективної міжособистісної взаємодії; високий рівень саморегуляції, розвиненість самоконтролю, стійкість до стресів; ділову спрямованість, активність, прагнення до постійного підвищення професіоналізму; чітку Я-концепцію, реалістичне сприйняття своїх здібностей [7].

М. І. Жалдак підкреслює, що в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти необхідно враховувати основні принципи сучасної психології:

- нероздільна єдність свідомості і діяльності;
- трактування пізнавальних процесів як форм діяльності, врахування рівнів психологічного розвитку;
- індивідуальності студентів;
- орієнтування дії;
- проблемності в навчанні;
- врахування ролі людських факторів, зокрема таких, як діяльність, свідомість, особистість, які є свого роду характеристиками зв'язків і стосунків людини з іншими людьми, із суспільством, світом, зокрема з технікою [6].

Отже, серед стратегічних завдань усіх освітніх установ при розробці освіти майбутнього розглядається формування у нового покоління культури професійної комунікації. Культура професійної комунікації сучасної особистості виявляється в її здібностях до повноцінного життя в суспільстві, умінні створювати атмосферу взаєморозуміння та успіху в соціумі, досягненні життєво важливих цілей через

контакти з оточенням та самореалізацію особистості. Водночас вона є необхідною передумовою входження у професійну сферу, показником рівня професійної компетентності, вагомим чинником ефективності фахової діяльності та професійного самовдосконалення фахівця.

Процес формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах спеціально створеного у закладі вищої освіти інформаційно-освітнього середовища має ґрунтуватися на методологічній основі, яку складають загальні і специфічні принципи навчання: принцип науковості, принцип систематичності та послідовності, принцип зв'язку теорії з практикою, принцип індивідуалізації, а також специфічні принципи професійної спрямованості навчання, випереджувального характеру професійної підготовки, фундаменталізації, технологічності, інформатизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батышев С. Я. Прогностическая ориентация профессионального образования. *Педагогика*. 1988. № 6. С. 22–27.
2. Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання. Київ: Укр. вид. спілка, 1997. 415 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця: Планер, 2010. 308 с.
4. Гуревич Р., Коломієць А. Професійна спрямованість як принцип навчання у професійно-технічних навчальних закладах. *Професійно спрямоване навчання і виховання особистості*: зб. наук. праць. Львів, 2006. С. 4–63.
5. Дубинчук О. С. Диференціація змісту математичної освіти в училищах різних професійних напрямів. *Диференційоване навчання у закладах профтехосвіти*: наук.-метод. зб. К.: НДІ педагогіки України, 1992. С. 29–39.
6. Жалдак М. І., Рамський Ю. С. До концепції шкільної освіти з інформатики. *Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*. К., 2001. Вип. 3. С. 3–7.
7. Кухарчук А. М., Лях В. В., Широкова А. Б. Человек и его профессия. Минск: Современ. Слово, 2006. 544 с.
8. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів: СПОЛОМ, 2014. 76 с.
9. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання. Львів: СПОЛОМ, 2000. 421 с.

REFERENCES

1. Batyshev, S. Ja. (1988). Prognosticheskaja orientacija professional'nogo obrazovanija. *Pedagogika, Issue 6*, 22–27 [in Russian].
2. Vashchenko, H. H. (1997). Zahalni metody navchannia. Kyiv: Ukr. vyd. spilka [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. U. (2010). Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam. Kyiv – Vinnytsia: Planer [in Ukrainian].
4. Hurevych, R., Kolomiiets, A. (2006). Profesiina spriamovanist yak pryntsyyp navchannia u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh. *Profesiino spriamovane navchannia i vykhovannia osobystosti*, 4–63. Lviv: LDU BJD [in Ukrainian].
5. Dubynchuk, O. S. (1992). Dyferentsiatsiia zmistu matematychnoi osvity v uchylshchakh riznykh profesiinykh napriamiv. *Dyferentsiiovane navchannia u zakladakh proftekhosvity*, 29–39. Kyiv: NDI pedahohiky Ukrayiny [in Ukrainian].
6. Zhaldak, M. I., Ramskyi, Yu. S. (2001). Do kontseptsii shkilnoi osvity z informatyky. *Komp'uterno-orientovani systemy navchannia, Issue 3*, 3–7 [in Ukrainian].
7. Kuharchuk, A. M., Ljah, V. V., Shirokova, A. B. (2006). Chelovek i ego professija. Minsk: Sovrem. Slovo [in Russian].
8. Lytvyn, A. V. (2014). Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy»: na dopomohu zdobuvacham naukovooho stupenia. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
9. Sikorskyi, P. I. (2000). Teoriia i metodyka dyferentsiiovanoho navchannia. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].